

Trávníček, František

K střídnícím za ъ, ь

In: Trávníček, František. *Příspěvky k českému hláskosloví*.
Brno: Filozofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1926, pp. [29]-55

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118627>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II.

K střídnicím za Ъ, Ь.

Jerové pravidlo.

14. Bývalé jery v češtině dílem zanikly, dílem byly nahrazeny jinými samohláskami, zejména *e*, (*é*). Kdy nastalo to a kdy ono, vystihuje pravidlo Havlíkovo, jež přejal a změnil, ale nikoli v podstatě, Gebauer I, 154—155. Stručně lze Gebauerovo znění vyjádřiti takto: počítajíc od konce slova liché jery zanikly, sudé pak daly *e*. Platí pak toto pravidlo jen tehdy, když šly jery přímo za sebou. Byly-li jery od sebe odděleny jinými samohláskami, pravidlo jerové se opakuje; na př. ve spojení *въ domъцькѣ* jsou dvě řady jerové, protože mezi *въ-* a *-тъцькѣ* je slabika *do-*; platí tu tedy pravidlo *въ | domъцькѣ* = staroč. *v domček*.

Jerové pravidlo docela přesně vystihuje stav, jež zastihujeme v historickém vývoji českého jazyka, popsany Havlíkem a doplněný Gebauerem v I, 154 sl. A přece se ozývají námitky proti němu.

Tak Jagić v Arch. XVI, 516 praví: „die Betrachtung ist richtig, aber die Bezeichnung zu mechanisch ausgedrückt.“ Je-li však pozorování správné, t. j. shoduje-li se jerový zákon s jazykovými fakty, pak nelze mluvit o mechanickém formulování zákona. Pozoruje-li se v zanikání jerů a v nahrazování jich plnými vokály — jak se obvykle říká — pravidelnost, která se blíží mechančnosti, musí býti tato pravidelnost, mechančnost vyjádřena i v příslušné formulce, pravidle. Jerový zákon Havlíkův konstatuje to, co se v jazyce dalo, zcela správně, výstižně. Jiná je otázka, jak a proč jazyk dospěl k takovému vývoji jerů, který se sám pro svou pravidelnost -- první jer zaniká, druhý dává *e*, třetí zaniká atd. — zdá mechanický.

Jagićova nechut k Havlíkovu jerovému zákonu má částečně příčinu v tom, že se Jagić domnívá, jako by se hodil sice na velikou část příslušných případů, ale nikoli na všechny. Tak vyskytá-li se na př. za praslovans. a pračes. gen. sing. *mьcha* ve většině dnešních nářečí *mechu*, je to podle jerového pravidla tvar analogický místo *mchu*, vzniklý vlivem náležitého nominativu *mech* = *mьchъ*, tedy odchylka od jerového zákona. Jagić však nechce viděti všudy odchylky, nýbrž náležitý vývoj. Práví totiž: „man gönne doch auch der Sprache einige Freiheit der Bewegung, verlange nicht gleich »Regeln«, stigmatisire nicht gleich die »Abweichungen«!“ Je tuším zcela jasné, že nejde o to, přeje-li Havlík a Gebauer jerovým pravidlem jazyku volnost či nikoli, nýbrž o to, co vzniklo vývojem fonetickým a co psychologickým, analogií. To jazykozpyt, pokud lze, rozlišovati musí. V našem případě je rozlišování skoro veskrze dobře možné. Vidíme-li v starším jazyce úplnou shodu s jerovým pravidlem Havlíkovým, na př. v případech *mech* — *mcha*, *orel* — *orla* . . ., *domček* — *domečka*, *statček* — *statečka*, *švec* — *ševce*, a vidíme-li, že se teprve v jazyce pozdějším vyskytá *mechu*, *domeček*, smíme se domnívati, že i na př. slovenské *lev* — *leva*, hanácké a jiné *šefc* — *šefca* jsou analogické novotvary. Tu nás jazykový vývoj poučuje, jak se na takové a podobné případy máme dívati, a nesmíme se dáti svěsti apriorními domněnkami. Při správném posuzování všech případů s bývalými jery se platnost jerového pravidla ukazuje zcela zřetelně a jazykozpyt se s ním musí smířiti, třebaže se zdá „mechanické“.

V 1. vydání *Vergleich. slavische Grammatik* I, 147 nazývá Vondrák jerový zákon Havlíkův „eine mathematische Formel“ a mluví o něm skoro s pohrdáním. Je prý to jen „ein praktischer Notbehelf“, ale nevykládá prý docela nic. To je však zřejmě nesprávné. Havlíkovo pravidlo vystihuje docela přesně, co se s jery v českém jazyce časem dalo, a je to tedy pravidlo velmi důležité, nikoli jen „pomůcka z nouze“. V 2. vydání (I, 180 pozn.). Vondrák Havlíkův zákon jen stručně zaznamenává. Srov. ještě v § 15.

15. Jazyková fakta — dílem zanik jerů, dílem nahrazování jich plnými vokály — bývají vykládána, nikoli jen popisována, různým způsobem. Výklady ty se týkají buď všech slovanských

jazyků nebo jiného jazyka než češtiny, ale mají nebo by mohly mít arcit význam i pro češtinu; proto si jich všímám.

1. Leskien, *Grammatik der altbulg. (altkirchenslav.) Sprache* 24, stanoví toto pravidlo pro mizení jerů: „Wenn durch Ab- oder Ausfall von ъ, ь eine vorhergehende, ebenfalls mit ъ, ь versehene Silbe geschlossen (konsonantisch auslautend) wird, so kann aus dieser ъ, ь nicht ausfallen.“ A zbylé takto jery byly prý nahrazeny plnými vokály *e, o*. Pro češtinu by bylo třeba tento jerový zákon změnit v ten smysl, že zůstalé jery byly nahrazeny hlavně vokálem *e (é)*. Podle Leskiena tedy zánikem jerů z *дѣнь, отьць, тъмница* vzniklo *den, otec, temnica* atp. a za to *den, otec, temnica*. Nejčastěji se vykládá, že zánik jerů a jejich vokalisace jsou jevy současné. Leskien však, jak pozorujeme, soudí, že po zániku jerů zbylé jery nějakou dobu ještě žily, než byly nahrazeny vokály jinými. Tato otázka se vlastně naskýtá také při jerovém pravidle Havlíkově. Mně však jde o to, čím se oba výklady odlišují. A tu třeba především vytknouti, že Leskien vychází sice správně v konkrétních případech z *дѣнь, отьць* atd., t. j. předpokládá zánik koncových jerů, ale že nestanoví obecné pravidlo o tom, které jery odpadávají (na konci slova) a které vypadávají (uvnitř slova). Jeho slova „wenn durch...“ nelze za takové pravidlo pokládati. Ve smyslu této podmínky čekáme *дѣнь*, protože se zánikem koncového jeru předcházející slabika *дѣ* stala zavřenou, neboť se do ní po zániku *-ь* přiklonilo *n (дѣн)*. Ptáme se však, jaké pravidlo platí o koncovém jeru; odpadá vždy či jen někdy? Mějme na př. *сѣвьць*. Vycházíme-li ze *сѣвьць*, t. j. z podoby, která odpovídá jazykovým faktům, srovn. české historické *švec*, je zachování jeru v slabice *-вь* podle pravidla Leskienova, protože se prostřední slabika *-вь-* stala zavřenou, když se změnila ve *-вьць*. O koncovém jeru však vlastně nevíme, má-li odpadnouti či nikoli; srovn. výše. Ani o zániku jeru v slabice *сѣ-* nevyplývá z Leskienova pravidla nic, protože v prostřední slabice *вь* jer zůstal; bylo by lze souditi o *ь* v *сѣ-* jen tehdy, kdyby v slabice *вь* jer vypadl. Leskienovo pravidlo tedy nijak nevystihuje skutečný vývoj jerů.

2. Vondrák v 1. vyd. *Vergl. sl. Gr. I*, 145—146 vychází ve všeobecném výkladu z pravidla Leskienova, jež však po některých

stránkách mění. Podstata tohoto výkladu není však dosti jasná. Ve výkladě o češtině (147—148) popírá Vondrák Havlíkovo pravidlo — viz výše v § 14 — a vysvětluje vznik historických tvarů podle jistých „Schablonen, die schon geläufig waren.“ Tedy na př. *ševcem* prý vzniklo ze *šвьцьть* podle *mužem, otcem* atp. Tu se arcí ptáme, jak vznikly ony vzory, jaké pravidlo se v nich jeví. A ptáme se, podle jakých vzorů vzniklo na př. *švec* — *ševca, domeček* — *domečka, se psem* — *s ševcem* atd. Je nepochybné, že s výkladem jazykových fakt podle jistých vzorů naprosto nelze pro češtinu vystačiti. Proto ne, že nevíme, co bylo vzorem a co podle něho vzniklo, a že čekáme výklad, jak ony vzory vznikly. V 2. vydání (171 sl.) je Vondráková všeobecná formulace jerového zákona velmi odchylná od pravidla Havlíkova — mluví se v ní o vlivu přízvuku, o „jistých normách“, podle nichž se vývoj dál, o obtížných skupinách souhláskových, které by zánikem jerů vznikly —, ale ve výkladě konkrétních případů shledáváme v podstatě totéž, co jinými slovy, a to přesněji a stručněji, řekl Havlík a Gebauer. A proto ne docela právem připomíná Vondrák Havlíkovo pravidlo až později, když mluví zvláště o češtině (I, 180 pozn.). Havlíkovo pravidlo platí pro všechny slovanské jazyky.

3. Obsírně vykládá o vývoji jerů Rozwadowski v díle *Język polski . . .*, (*Encyklop. pols.* III 3), 237 sl. a *Grammatiká języka polskiego* (Benni, Łoś, Nitsch, Rozwadowski, Ułaszyn, 1923), 107 sl. Jeho bystrá pozorování, opřená o fakta všech slovanských jazyků, nelze arcí srovnávat s pravidlem Havlíkovým. Rozwadowski vývoj jerů vysvětluje, kdežto Havlík jen konstatuje, kdy se bývalé jery vokalisovaly a kdy zanikly. Rozwadowski se také obírá s touto otázkou, ale u něho je to jen jedna otázka z mnoha jiných. Je však velmi důležité, že na ni Rozwadowski odpovídá v podstatě tak jako Havlík. Podle Rozwadowského se vokalisovaly jen t. zv. jery silné a zanikly jery t. zv. slabé. V řadě jerů přímo za sebou stojících byly sudé jery, počítajíc od konce slova, silné, liché pak slabé. Toto střídavé zeslabování a zesilování jerů směrem od konce slova vykládá Rozwadowski tak, že se všudy na konci slova jery oslabily. To pak způsobilo zesilování jeru předcházejícího, to dále zeslabení jeru od konce třetího atd.

Tak tedy nové badání o jerech dospívá v otázce, kterou si

dal i Havlík, k témuž výsledku jako on. Třeba tu arcit míti na paměti, jak jsem již připomněl, že Havlík jen konstatuje, kdy se jery vokalisují a kdy nikolí, a že nevykládá, proč se vokalisují jery sudé a zanikají jery liché.

Předložky *bez, ot, roz, ob, jьz, vьz*.

16. Z části nesprávné jsou výklady Gebauerovy o osudech jerů v češtině tam, kde jde o předpony a předložky *bez, ot, roz, ob, jьz* a *vьz*. Proto, že Gebauer vychází z chybného předpokladu, jako by ona slova byla měla původně na konci -ъ (*beъъ* atd.). Sám však poznal při *vьzъ*, že všechna jazyková fakta nelze dobře srovnati s touto předpokládanou podobou, a proto stanovil pravidlo (I, 180), že *vьzъ* ztratilo koncový jer, „když slovo následující se začíná jerem -ь nebo slabikou nejerovou“. Na př. *vьz-ьmъ* — *vezmu*, *vьz-vodъ* — *vz-vodu* (stč.). Gebauer si byl bezpochyby vědom potíží také při *jьzъ*, ale vyslovuje se jen neurčitě, že „předložka *z, ze*, stsl. *izъ* má -e ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. *ze-mne, ze-zlého, ze-mdlíti*“ (I, 180). Zdá se mi, že tu Gebauera mýlila církevněslovanská podoba *izъ*, s *i-* za *jь-*. V I, 532 píše v hesle *jьzъ*, ale při výkladu jednotlivých případů vychází z *jьz-*. Proč, nepoznamenává.

Smetánka (ČMod Fil. III, 323 sl.) dodal k pravidlu o *vьzъ*: *vьz*, že *vьz* bývá vůbec před samohláskami, nejen před ь, na př. *vzácnyj, vzimati*. A rozšířil toto pravidlo také na *jьzъ*: *jьz*, uváděje případy jako *Jzbraslav — Zbraslav, jzok — zok*, které ukazují na *jьz*. Lang (ČMod Fil. V, 104 sl.) praví, že nejen tyto dvě předložky, nýbrž také *bez, roz, ot* dílem -ъ mívaly, dílem nikolí.

Správné stanovení původní podoby těchto předložek je důležité pro výklad tvarů, jež shledáváme v historické češtině. Podle Gebauera je na př. staročeské *ot zlého* odchylka od jerového pravidla místo náležitého *ote zlého*. Nevystačíme však s Gebauerovým pravidlem o *vьzъ*: *vьz* ani ve formulaci Smetánkově a se Smetánkovým pravidlem o *jьzъ*: *jьz*. Podle těchto pravidel před jerovou slabikou začínající se souhláskou čekáme *vьzъ, jьzъ*. Tomu však odporují některé případy, jako stč. *vzšel-všel, vz veš (svět)*, jež nelze vyvozovati z *vьzъ-šьlъ* a *vьzъ-vьšъ*, nýbrž z *vьz-*. Podobně je při

ъѣъ : *ъѣъ* a také ostatních předložkách; srovn. Trávníček v ČModFil. VIII, 102 sl.

Hujer ve SbornFilolog. VII, 23 sl. však ukázal, že vůbec nelze pro češtinu předpokládati znění *въѣъ* a *ъѣъ*. Česká podoba *vez* (odsutím *v-* dále *ze*) a *ze* (ze staršího *jze*), jež ukazuje jakoby na *въѣъ*, *ъѣъ* před následující slabikou jerovou (*въѣъ-бѣрати* — *vzebrati*, *ъѣъ-мѣръ* — *zemru*), vzniklo podle něho místo starší, původní podoby *vez* a *jez*, jež se do češtiny historické dochovala jen velmi zřídka. Původní podoba *jez* a *vez* se změnila v *ze*, *vze* podle *s:se*, *k:ke*, *v:ve*, t. j. podle předložek, v nichž se vokalisace jeví na konci. Tyto výklady mají oporu v polštině, kde se podoba *vez* zachovala mnohem častěji, a — dodávám — v ruském *воз, voc*. A z podoby bez koncového jeru třeba vycházeti také při ostatních předložkách, tedy *bez*, *ot*, *roz* a *ob*, jak jsem vyložil l. c. 201 v pozn. Tvary *beze*, *ote* atd. nelze vyvozovati z *beъъ*, nýbrž z *bez*, a *beze* vzniklo vedle *bez* napodobením dvojice *s:se*, *v:ve* atd.

17. Snad nebude zbytečné, když podám úhrnný výklad o předložkách *bez* . . . v češtině. Jsouť příslušné výklady roztroušeny, týkají se zpravidla jen některých předložek nebo jen některých jiných slov a je v nich mnoho materiálu, jímž třeba doplniti materiál v Gebauerově HistMl. Nebude arcíť potřebi vyčerpávati vždy všechny příklady a doklady staré již uvedené podrobně citovati. Byl by pak takový úhrnný a stručný výklad asi tento.

1. Předložky a předpony *ъѣъ* atd. zůstaly nevokalisovány, když následující slabika neměla *ь*, *ъ*. Na př. staročeské: *z země*, *Jzbraslav* — *Zbraslav*, *Jzbud* — *Zbud*, *Jzdata* — *Zdata*, *jzok* — *zok*, *zberu*, *zderu*, *zperu*, *zčísti*, *zmeskat*, *zhynúti*, *zhořěti* . . . ; *vzchod* (později a dnes *schod*), *vzchopný* (*schopný*), *vz vodu*, *vzhóru*, *vzplúti*, *vz(z)ovu*, *vzdáti*, *vzdvihnutí*, *vzácný*, *vzímati*, *vzochviti* . . . ; *bez toho*, *bez něho*, *bez sebe*, *bezbydlé*, *bezčestie*, *bezčislný*, *Bezdez*, *bezhlavý* . . . ; *ot toho*, *ot boha*, *ot něho* . . . ; *rozděliti*, *rozsypati*, *rozprávěti* . . . ; *obchoditi*, *obořit*, *obora* (z *ob-vora*) . . .

Kdyby předložky *ъѣъ* a *въѣъ* byly zněly původně *ъѣъ* a *въѣъ*, musila by shora uvedená slova zníti *Jezbraslav*, *jezhynúti*, *jezberu* . . . , *vezchod*, *vez vodu* . . . Ale po takové podobě není v historické češtině ani stopy. Při předložkách ostatních by bylo lze pro historické

tvary *bez toho, ot boha, rozsypati, obchoditi*... vycházeti i z podoby *bezъ, otъ, rozъ, obъ*, ale tomu brání jednak *jъz, vъz*, jednak případy, kde za těmito předložkami stála slova s lichou slabikou jerovou; viz sub 2.

2. Ve spojení s lichou slabikou jerovou (první, třetí...) čekáme podobu *bez, ot, roz a ob*. Nalézáme ji v hojných dokladech staročeských; na př.: *bez skonanie* (= *bez sъkon-*), *bez slévanie*, *bez vsie brani* (= *bez vъs-*), gen. sing. *bezdena* ŽPod. (= *bez dъna*; *-dena* místo *-dna* analogii podle nomin. *-den* z *dъnъ*), *bez zprovědi* (= *bez jъzprov-*), *bez svárov*; *ot rtóv* (= *ot rъt-*), *ot sbora* (= *ot sъbora*), *ot zlého* (= *ot zъl-*), *ot svazkóv*, *ot množstva*, *ot vseliké nečistoty* Štit. ř. 67^a₁, *ot dnóv*, *ot smutka*, *ot smrti*, *ot spadenie*, *ot shrěsenie*, *ot sčisčenie* (= *ot sъčisč-* nebo *ot jъzčisč-*), *otdechnúti*, (= *ot dъchn-*; *-dechnúti* podle particip. *dech* = *dъchъ* atp.); *roz-množiti* (= *roz-mъnož-*), *rozspe-rospe*, *rozspěte-rospěte* (= *roz-sъp-*), *rozžže-rozže-rože*, *rozžhla-rojžhla* (Gebauer I, 495; změnou *rozžhla-rožhla-rojžhla*). Tyto a podobné případy ukazují na *bez, ot, roz, ob* bez koncového jeru.

Vedle toho jsou mnohé doklady s *beze, ote, roze, obe*. Na př.: *beze všeho, beze lsti, bezedna, beze lži, beze lkánie, beze křtu; ote dne, ote všeho, ote dřvi* (metathesi z *dvři* = *dvъr-*), *otečeš, otehnal, otemknúti; rozespe, rozchnal, rozejže* (z *rozežže*); *obehnati*. Tyto příklady ukazují jakoby na *bezъ* atd., ale vskutku zde bylo *bez*... a *beze* atd. vzniklo analogii jednak podle dvojice *s: se, v: ve, k: ke*..., jednak pro snazší výslovnost, jako vzniklo za *k král'u, s sestru, v vodě* atp. *ke*..., *se*..., *ve*...

3. Také ve spojení se slabikou sudou zůstává *bez, ot, roz, ob*. Na př.: *bezden* (= *bez-dъnъ*); *ot ševců* (= *ot šъvъca*) *otmek, otmekl* (= *ot-mъkъ, otmъklъ*), *otčetl, otšel, ot slez*. Bývá-li tu *beze* atd., na př. novoč. *odemkl, odečetl* atd., nelze to vyvozovati z *otъ*..., neboť na př. i za *otъčtlъ* čekáme *otčetl, odčetl*. Z toho je viděti, že *ode* vzniklo místo *od* dilem analogii, dilem pro snazší výslovnost. Tato okolnost podporuje výklad sub 2, že *ote dne* atd. není z *otъ dъne*, nýbrž z *ot dъne*.

4. Za *jъz* a *vъz* před lichou slabikou jerovou čekáme *jez* a *vez*. První tvar je doložen jen ve dvou případech. První je gen. sing. adjekt. *jez-vňutrniego* vir ad exterioris vitae usum v Gloss Greg.

(Hujer l. c. 31) = *ǰъ-вънѣтрън-*. Druhý je slovo *jeseř* a jeho příbuzenstvo. Byl původně nom. (akus.) *ǰъ-сѣрѣ*, jenž dal *ǰeseř*; v gen. atd. bylo *ǰъ-сѣра* = *ǰespa, jespa*; podle *jespa* atd. vznikl i nom. (akus.) *jeseř*. Srovn. u Langa l. c. 107 sl. a u Hujera l. c. 31. Bylo by arcí možné vycházeti z *ǰъ-сѣрѣ*, jak činí Smetánka l. c. 325. Z uvedené podoby bylo by vzniklo *ǰeseř*; v gen. atd. bylo *ǰъ-сѣра*, pak *ǰespa, zespa*, vyrovnáním *jespa, jeseř*. (Tak Smetánka; nomin. *jeseř* mohl tuším vzniknouti přímo z *ǰeseř* assimilací *zs - ss* a zjednodušením v *s*.) Ale předpokladu *ǰъ-* brání to, že všude jinde třeba vycházeti z *ǰъ*. Příbuzná jména fem. *jespa*, neutr. *jespie* pak zcela nepochybně ukazují na *ǰъ*: *ǰъ-сѣра*, *ǰъ-сѣрѣ* (-*ije*).

Podoba *vez-* je po celou dobu dějinnou u slovesných tvarů *vezmu, vezmeš*... (a dále *vemu*...) = *въз-ѣмѣ* atd. V jazyce starším se vyskytá ještě v tvaru *vezván* = *vez-zván* = *въз-зѣванѣ*, ojediněle doloženém v Hom Op. (Hujer l. c. 29), a v hojně doloženém slovese *vezřieti* = *vez-zřieti* = *въз-зѣрѣти*. Doklady u Hujera l. c. 25 sl. Připojují ještě některé jiné: *vezři* na nepřátely mé ŽWittb. a Pod. 24, 19; *vezři* na mě ŽPod. 24, 16, ŽWittb. tamt.; *vezřě* na Petra Drk. 160^b; *vezřieć* na to Rúd. 559; by ty *vezřěl* na mě t. 290; *vezři*... na mě t. 321; *vezři* na ni t. 136 a často zde; *vezřesta* vzhóru GalKl. 19^b.

Všude jinde je již v jazyce starém pravidlem *ze, vze*; na př.: *ze sna, ze dcery, ze čso, ze zlého, ze všeho, ze vsi, ze tmy, ze krve, zečtu, zemru, zetru, zepřati, zeschnúti, zesnúti*...; *vzedli* na délku Comest C. 77^b₁ (= *въз-дѣл-*), *vzezřieti, vzezřati, vzelhati, vzedmu, vzebrati, vzećmieti, vzeptati se, vzećtvu, vzešla*. Hláskoslovná podoba *jez* a *vez* zanikla proto, že se odchylovala od vokalisované podoby předložek ostatních, jež měly *-e* na konci, *s: se, v: ve* atd. Podle těchto dvojic k *jez* a *vz* místo *jez* a *vez* vzniklo *jze-ze* a *vze*. Tato druhá podoba je tedy analogická, nikoli snad hláskoslovná z *ǰъ-ъ*, *въ-ъ*. Příklady na předložku *vze* jsou vzácné; ale také na *vz*. Proto, že předložka *въz* vůbec je v historické češtině řídká, ustoupivši již v době předhistorické předložce *na*; srov. Trávníček, Studie o českém vidu sloves. 71. Slovesné tvary *vzberu: vzebrati, vzzovu: vzezřati* a pod., s nepůvodním *vze-*, měly velmi blízké vzory ve dvojicích, jako *sberu: sebrati, sderu: sedřati*...

Řidčeji je v starším jazyce za *jъz*, *vъz* před bývalou lichou slabikou jerovou *z* (*z jz*) a *vz*; na př. *zdechnutí* (= *jъz-dъchn-*), *zsechnúti*, — *vzdechnutí*, *vzkvetla* atp. Tu je však *z* a *vz* analogií podle tvarů s dvěma jery, kde tedy *jъz* a *vъz* mělo jer třetí, lichý; tak *zdechnutí* vzniklo podle *zdech*, *zdechl* (= *jъz-dъchъ . . .*); *vzkvetla* podle *vzkvetl* (= *vъz-kvѣtlъ*) atp. Nebo *z* *zboru* je podle *ot zboru*; *vzval* Mat. (= *vъz-zъvalъ*) je podle *vzovu* (= *vъz-zovъ*).

5. Před bývalou slabikou jerovou sudou shledáváme v češtině staré zpravidla *z* a *vz*; na př.: *z tem*, *zčetl*, *zčet*, *zdechl*, — *vz veš svět*, *všedl*, *všel* a z toho *všed*, *všel*, *vzdechl*, *vzkvetl* atp. Tyto případy rovněž zřetelně ukazují na původní podobu *jъz* a *vъz*, nikoli na *jъzъ* a *vъzъ*.

6. Stav staročeský, stručně sub 1—5 vyložený, částečně se zachoval do jazyka nového, částečně se pak změnil. Tak je jako v jazyce starším *Zbraslav*, *Zderaz*, *zmeškati*, *schod* (arcit po změně *vzch - zch - sch*), *schopný*, *vzhůru*, *vzácný . . .*, *bez toho*, *bez sebe* (v nářečích *besebe*) . . ., *rozděliti . . .*; *od zlého*, *od smrti*, v nářečích *rožu*, *rožeš . . .* (= *roz-žhu*, *roz-žžeš*), *beze všeho*, *od všeho* a *ode všeho* atd. Proti stavu staršímu se na př. pozoruje zejména vokalisace *ze*, *ode . . .*: *ze země*, *odemkl*, *odečetl*, *odešel*, vzniklá jednak analogií podle předpon *se*, *ve* atd., jednak pro snazší výslovnost (*ze země*).

Případy s *jъ-*

18. Neúplně a také ne docela správně vykládá Gebauer I, 530 o případech, kde bylo *jъ-* na začátku slova a na lichém místě. Připomíná *jdu . . .* a dialektic. *idu*, — stč. *jhra*, *jhřati* a slovens. *ihra*, hrozenk. *ihrac*, — *jměni* a slovens. *imanie*. Na pohled je tu — vykládá Gebauer — změna *j-* v *i-*, ale vskutku se má věc jinak: za původní *jъd-*, *jъm-*, *jъgr-* vzniklo v češtině podle jerového pravidla *jd-*, *jm-*, *jhr-*, odsutím *j-* pak *d-*, *m-*, *hr-* (*du*, *měni*, *hra*); v jiných jazycích slovanských *jъ-* dříve rovněž zaniklo, dílem se však změnilo v *i-*, pols. *idę* a *mam*, *igra* a *gra* atp.; „česká nářečí, která tu mají *i-* za náležité *j-*, nemají toho změnou z *j-*, nýbrž také z *jъ-*, jako je to jinde ve slovanštině“. Gebauer zde připomíná i jeden případ, kde je dialekticky *i-* za *jъ-* sudý, totiž *ihla* za *jъgъla*. Také zde je podle něho *i-* za *jъ₂-*.

Případů s *i-* za původní *jь-* (t. j. na lichém místě) je však mnohem více, než uvádí Gebauer, a bývá *i-* nebo *ji-* i v těch nářečích, kde v jiných případech z *jь-* vzniklo *j-*, jež se zpravidla časem odsulo (spisov. české *jdu* — *jiný*). A nelze *i-* nebo *ji-* vyvozovati přímo ze staršího *jь-*. V podstatě správně vyložil tento jev Rozwadowski v RocznSlaw. VII, 9 sl.; srovn. i Język pols. I, 356—357. Je totiž onen jev v celé záp. slovanštině a Rozwadowski si všímá i češtiny. Uvádí tyto případy, jež připomínám v normalisované podobě staročeské: *jmám* - *jmieti*, *jmu* (*jietí*), *jmě*, *jho*, *jhra*, *kra* (ledová), *jikra*, *jiskra*, *jistba* (*jizdba*, *jizba*), *jz*, zpravidla *z* (předložka), *jdu* a *ji* (akus. zájm. *jь*). Dodávám, že že sem patří také *jьmel-*, čes. *jmělí* atd., — *jiný* (*jinde...*, *ihned*, *ihned*), je-li z praslovanského *jьn-*, — a *jistý*, je-li z *jьst-*.

Slova tato ukazují na různý vývoj. V jedněch vzniklo za *jь-* podle jerového pravidla *j-*, které se odsulo dílem v době předhistorické nebo rané době historické, dílem až v době historické. Tak je v nejstarších památkách pravidlem *z*, jen zřídka *jz*, a to hlavně u jmen osobních a místních, jako *Jzbraslav*, *Jzbud*, *Jzbyhněv*, *Jzdata*, *Jzdobin*, *Jzgorělk*, *Jzřestovici*, — *jzok*. Srovn. u Gebauera I, 533 a u Smetánky v ČasModFil. III, 324—325. Také *zejspánie* Mast. ukazuje na *-jz-spánie*, *y smiery* = *jsmiery* v Otc. je asi z *jz smiery* a polens. *jrídnout* z *jz-řied-*, viz v § 75 sub 6. Slovo *kra* je doloženo jen v této podobě, má arciť doklady až od 14. stol. počínajíc v památkách literárních, kdežto doklady typu *Jzbraslav* jsou starší, z památek jazykových. Ostatní slova mají v starých památkách ještě podobu s *j-*, *jmám*, *jdu* atd., vedle toho také bez *j-* a tato podoba časem ovládla. V jazyce spisovném se drží psaní s *j-* u slov *jmění*, *jdu*, *jmu* (hlavně ve složeninách *zajmu* atd., ale to má příčinu zvláštní; viz dále), *jho*, *jmeno* (*jměno*), v neumělé výslovnosti však je *j-* tuším jen u slova *jho*.

V druhých slovech je za bývalé *jь-* buď *i-* (*i-*), nebo *ji-* (*ji-*), nebo *hi-* (*hi-*). Tu jsou dialektické rozdíly. *Ji-* je pravidlem v jazyce spisovném: *jikra*, *jiskra*, *jiný*, *jistý*, *jizba*. Ve většině ostatních nářečí je zpravidla *i-*, *i-*, *iskra* (*iskra*) atd. V některých nářečích je kolísání mezi *i-* a *ji-*. *Hi-* (*hi-*) se vyskytá dosti zřídka (vedle *i-*, *ji-*) na př. místy v jihočeském nářečí, moravskočeském a místy v hanáckém nářečí, hojněji nebo veskrze v nářečí horském. Ale

to jsou věci pro naši otázku nikoli podstatné, bude o nich řeč v § 61 sl. a proto je podrobněji nedokládám. Hlavní je u všech těchto tří podob s *i-*, *ji-* a *hi-*, že ukazují na vývoj odlišný od případů typu *jdu - du*.

Důležitější je, že v některých případech byl vývoj *jь-* — *j-* i *jь-* — *i-*, v jedněch nářečích ten, v druhých onen, někdy obojí v témž nářečí:

jdu (uvádím tu normalisovanou podobu staročeskou; z toho dále *du*) — *idu* místy v hanáctině, v mor. slovenštině, v laštině, *idem* (*idem* ...) v slovenštině;

jho — snad staročes. *jho*, jihočes. místy *iho*;

jhra, *jhřati* — středoslovens. *ihra*, *ihřat* vedle *hra*, *hřat*;

jmelé — jihočes. místy *imel*, chods. *himelí*;

jměnie — středoslovens. *imanie*;

akus. *j* (po po předložce *ň*, *na-ň*, *za-ň* . . ., srovn. *je-j*) — *ji* (*ni*) v češtině staré (vedle *j*, *ň*), místy v mor. slovenštině *na ni*, *za ni* . . . BartD. I, 24, 75.

19. 1. Dvojí vývoj, totiž a) *jь-* — *j-*, na př. *jьdъ* — *jdu* a zánikem *j-* dále *du*, b) *jь-* — *i-* vykládá Rozwadowski takto: v obojích případech z *jь-* vzniklo *j-*; toto *j-* se dílem vokalisovalo v *i-*, zejména v absolutním začátku (po pause), dílem se nejprve zachovávalo, a to po samohláskovém konci předložek a předpon (*za-jhry* atp.); časem zobečněla buď podoba s *j-* (které se někdy odsouvalo) nebo s *i-**. Nevzniklo tedy *i-* přímo z *jь-*, jak se domníval Gebauer.

Tento vývoj shledáváme u tří slov také zdánlivě za *jь-* sudý, totiž u *jizba*, *izba* = *jьstьba*, u slovens. *ihla* = *jьgьla*, proti *jehla* v jiných nářečích anebo *jahla* z něho vzniklému (§ 21), a ve jmenovém tvaru *jist* = *jьstь*. V prvních dvou slovech se podle Rozwadowského vyvinulo *i-*, *ji-* v gen. plur. *jьstьbъ* a *jьgьbъ*, tedy také za *jь-* na místě lichém, a odtud proniklo do ostatních pádů. To je výklad beze vši pochyby správný, neboť podoba gen. plur. mívá

* Vokalisace *j-* v *i-* nastala podle Rozwadowského již v praslovanštině. To by předpokládalo zánik lichých jerů také již v praslovanštině a vokalisaci sudých jerů až v době pozdější. Zdá se mi však, že zánik lichých jerů nelze posouvatí již do praslovanštiny. Tím by se však výklad o *jь-* měnil jen chronologicky.

vliv na podobu v ostatních pádech i jindy: *deska* ... podle *desk*, *blecha* ... podle *blech*, *stěblo* ... podle *stěbl*. V adj. *jist* lze vyložit i *j-i-* podle tvaru složeného *j-istý*.

Podoba *ji-*, *jikra* atd. vznikla podle Rozwadowského z i- vlivem případů s *j-* (*jgra* atp.), tedy jakousi kontaminací, dlouhé *i-* v dialektic. *iskra* ... pak stažením z *ji-*. To je tuším velmi málo podobno pravdě. Délka v *ikra* nemusí souviseti a bezpochyby ani nesouvisí s vyrovnáváním původního střídání podoby *jkra* a *ikra*. Má svou příčinu zvláštní; buď souvisí s původním přízvukem anebo vznikla dloužením z *ikra*. Je to zkratka otázka sama pro sebe. Je dále divné, proč by z *ji-* vzniklo stažením *i-*. V českém jazyce se pozoruje změna skupiny *ji-*, ale v *i-*, srovn. na př. dialekt. *iž* (z *již* a to z *juž*). Může arcit' z něho vzniknouti také *i-*, ale délka je, jak jsem již připomněl, otázka sama pro sebe. Dlouhé *i* vzniká pravidlem z *ji*, na př. *stoiš*. Z něho někdy vzniká *stoiš*, ale to je otázka zvláštní. Z toho plyne, že bychom mohli mluvit o změně *ji* v *i* a *ji* v *i*. Bylo by to arcit' nikoli stahování, nýbrž fonetické splývání hlásek velmi příbuzných (viz § 63 sub 2, 3 a § 70). Proti výkladu Rozwadowského svědčí i to, že se vyskytá *jikra*, *jiskra*.

Ani podobu *ji-*, *jikra* ... není dosti dobře možné vykládati kontaminací *jkra* s *ikra*. Představuji si vývoj takto: Střídalo se podle různého postavení ve větě na př. *jskra* a *iskra*, jak správně soudí Rozwadowski. Další vývoj si vykládám jinak než on. Ono střídání si jazyk časem vyrovnal tak, že zobečnělo někde *jskra*, někde *ikra* (*ikra*). U některých slov i v [témž nářečí zobečněla podoba obojí; tak při akus. *jь* v češtině staré jednak *j* (*je-j*, *za-ň*), jednak *i*, dále *j-i* (po předlož. *ni*). Možná, že taková dvojítoť bývala v starší době také u jiných slov. V připomínaných starých dokladech s praslovanským *jьz* čteme *jz-*, *Jzbraslav* ... , *jzok* ... . Snad bylo do nějaké doby také *lzbraslav*, *izok* ... a snad se poslední slovo v obojí podobě (*izok*: *jzok*, *zok*) dochovalo i do doby pozdější. Není tedy docela bezpečné, jak myslí Smetánka l. c. 224, že bývalo jen *jzok* a podobně *Jzbraslav* ... . Snad má pravdu Gebauer, když uvádí ve Slovn. vedle podoby *jzok*, *zok* také podobu *izok*. Gebauer čte arcit' *izok* z příčiny jiné, než jsem právě vyložil; proto totiž, že prý není jisto, je-li v tomto slově

původní *i-* či *jь-* (I, 533). K této pochybnosti není důvodů; *izok* i *izok* je z *jьz-okъ*.

Podoba *j-*, *jdu*, *jmu*, *jhra*..., časem se ve většině nářečí změnila tím, že *j-* odpadlo. Je to t. zv. pobočná slabika, její výslovnost je poněkud nesnadná a proto se jí jazyk zbavuje. Nezaniklo však *j-* hned, nýbrž nějakou dobu se drželo zejména po předcházející samohlásece, na př.: *za jhry*, *vy-jhrati*, *do-jdu* atp., kde tvořilo s předcházející samohláskou dvojhlasiku: *zai-hry*, *vyi-hrati*, *doi-du* atp. Jindy postavení ve větě nebylo příznivo udržení tohoto *j-*, proto zanikalo. Vyrovnaním toho střídání vznikl stav dnešní, kdy se *j-* zpravidla nevyslovuje. Někdy a někde se zachovaly stopy onoho střídání; je na př. *du*, ale *najdu*, *sem*, ale *nejsem*, proti tomu však je jen *do hry*, *vyhrat* (-át) atp. To však náleží již do kapitoly o větné fonetice, proto se tím podrobně neobírám.

Také podoba *i-*, která vznikla z *j-* hlavně po pause, *ikra*, *iný* atd., vyvíjela se dále, a to podle jiného zákona o větné fonetice: dílem zůstávalo *ikra*..., dílem se měnilo v *jikra*; toto střídání si jazyk časem vyrovnal tak, že někde zobecnělo *ikra*, jinde *jikra*. O tom více dále v § 66. Nevidím tedy v podobě *ji-*, *jikra*..., kontaminaci podoby *jkra* s podobou *ikra*.

2. Výklad Rozwadowského z části změnil Lehr v RocznSlaw. VIII, 152 sl. Podle něho vzniklo *i-* nikoli z *jь-* až po ztrátě jeru, nýbrž přímo z *jь-*, byl-li na něm původně přízvuk; na př. *ime*, srovn. rus. имя, štok. ime. U slov s různým přízvukem v jednotlivých tvarech povstávalo dílem *i-*, dílem *j-*: na př. *jьg'ra* — *jgra*, ale akus. sing. *ʹjьgrq* — *igru*. V případech s přízvukem původně veskrze jinde než na *jь-* předpokládá Lehr vývoj *jь-* — *j-* jako Rozwadowski.

Tak si představuje Lehr vývoj pro jazyky lešské skupiny. V češtině (a lužičtině) se prý zdají historické poměry nasvědčovat tomu, že se různost mezi slovy s přízvukem na *jь-* a jinde vyrovnala, neboť je nebo bylo veskrze *j-*, *jdu* atd., nikoli také *i-*. Ale je prý možné, že i čeština (a lužičtina) mívala *i-*, to že se však ve větné souvislosti měnilo v *j-* (*idu* — *zajdu* atp.) a časem zobecnělo. Připomínám, že v češtině *i-* je nebo bylo, *ikra*, *j-iskra* atd., viz výše. To Lehrovu výkladu neodporuje, ale bylo by jej

třeba změnit v ten smysl, že se bývalé střídání podoby *j-* a *i-* vyrovnalo jednak veskrze v *j-*, jednak veskrze v *i-*.

Není snadné rozhodnouti, má-li Rozwadowski pravdu v plném rozsahu, aspoň co se týče podstaty věci, či jen s omezením Lehrovým. I v tomto druhém případě je nepochybné, že část slov s praslovans. *jь-* má *i-* nikoli přímo z *jь-*, nýbrž až z *j-* po zániku *-ь**.

3. Vedle *jdu* — *du* je, jak jsem připomněl, také *idu*. Jeho *i-* snad vzniklo jako na př. v *igra, istý* atd. Ale je velmi pravdě podobný výklad, že *i-du* je místo *du* (z *j-du*) vlivem infinitivu *iti*. Drží se ho Rozwadowski 12 i Lehr 155. Připomíná jej už Gebauer I, 530, ale odmítá, protože se nehodí na jiné případy s *i-*. Ale proto ještě nemusí být tento výklad nesprávný; týž výsledek nemusí mít ve všech případech stejné příčiny. Výklad z analogie se na *idu* dobře hodí, protože se tento tvar vyskytá jen v těch nářečích, která mají infin. *it, it (it, it...)*, nikoli *j-it*, a protože *i-* bývá také v partic. *-šel*, kde je nepochybně analogií podle infinitivu. Tak je *išel (išiel...)* v slovenštině a místy v mor. slovenštině, na Podluží (Folprecht v progr. plzeň. reál. 1906–1907, 37). Dále proto, že imperativ je mimo slovenštinu bez *i-*. A konečně, že někde — na př. v nářečí dolnobečev., viz u Bartochy v LF. XII, 253 — bývá praes. a partic. *idu, ida* vedle *du, da*. Ale je dobře možné, že někde je *i-* v *idu... z jь-*, jinde analogií. Analogického původu je asi v hanáčtině a mor. slovenštině, kdežto z *jь-* je bezpochyby v slovenštině, která má *i-* vždy a také v imper. *idi... a v partic. idic*.

4. V Baw. 55^a se čte: hněv starého vola ztíhá, | že mladý nechce nésti giha. Rým *stíhá* svědčí pro výslovnost *jíha*. Pravidlem je v češtině staré *jho*. Je ono *jíha* tvar stejný s *jiskra, jikra* atd.? Pak by bylo bývalo v češtině staré *jho* i *jího*, jako byl akus. *j*

* Dvojici *jehla (jahla)* — *ihla* vykládá Lang v ČasModFil. I, 385 sl. takto: slovo toto mělo v prajazyce dletem přízvuk na koncovkách, dletem na kořeni; v pádech barytonovaných bylo *eig-*, praslovansky *ig-*, s hiátovým *j-* pak *j-ig-*; v pádech oxytonovaných pak *ig-*, v praslovansčině *ьg-, j-ьg-*; tato dvojítoť se vyrovnala, takže vzniklo ve všech pádech jednak *j-igъla*, jednak *j-ьgъla*; z prvního je slovens. *ihla*, z druhého *jehla (jahla)*. Lang tedy dvojici *j-ь-: j-i-* pošínuje až do prajazyka. Tento výklad je možný, ale bezpečné opory pro něj nenf. Nehodí se ani na ostatní případy se začátečním *i-*, *j-i-* za praslovanské *j-ь-*, které s dvojicí *jehla -- ihla* souvisí.

a *ji*. Není to nijak nemožné; srovn. jihoč. *ihv*. Ale nabízí se také výklad, že bylo jen *jho* a že *jiha* vzniklo epenthese¹ jako *řika* z *řka* . . ., srovn. § 22.

Není vyloučeno, že také v některých případech typu *jistý*, *jiskra* . . . je *i* od původu epenthetické a že tedy tato slova zněla v češtině původně *jstý*, *jskra* . . . jako *jmám*, *jdu* . . . Proti tomu by bylo lze namítati, že v *jho* zvítězila podoba bez *i* a že se v případech typu *řka* vyskytuje epenthetické *i* jen ojedinele a že zejména v středověs. nářečí, kde je *jiskra*, *jistý* atd., není *řika* . . ., nýbrž *řka*. Tato námitka by však nebyla docela přesvědčivá, protože se vývoj v podobných případech neběře vždy stejně.

5. Slova, o něž nám stále jde, mají z největší části od původu *ɫ-*; *j-* je hiátové. Jen *jьgo* má *jь-* od původu, za starší *jьgo* (a to za **jūgom*). Střídalo se tedy nějakou dobu podle různé větné souvislosti na př. *ьdǫ* s *jьdǫ*. První podoba bývala po pause a po souhláskách. Na to ukazuje na př. staročes. *sendu*, *vendu*, *senmu*, *snem*, *vezmu* . . ., jež lze vyvozovati ze *ɫɫn-ьdǫ*, *ɫɫn-ьdǫ*, *ɫɫn-ьmǫ*, *ɫɫn-ьmь*, *ɫɫz-ьmǫ*, nikoli ze *ɫɫn-jьdǫ* . . .; za to by bylo *señdu* . . ., *vežmu*. Později se však toto střídání vyrovnalo v podobu *jьdǫ*, *jьmǫ* . . . V případech *ɫɫn-ьdǫ* . . . se udržela starší podoba bez hiátové hlásky. Není arciž nemožné, že se někdy ono střídání podle zákonů větné fonetiky vyrovnalo v podobu *ьdǫ*, *ьkra*. Časem pak podle pravidla jerového vzniklo *dǫ* — *du*, *kra* atd. Není tedy snad každá dnešní podoba bez *j-*, *du*, *kra* . . ., z *jdu*, *jkra*. Kdy nastal vývoj ten a kdy onen, není v jednotlivých případech zřejmé. Proti tomuto výkladu bylo by možné namítati, že v jazyce starším je skoro veskrze *j-*, *jdu*, *jmu* atd. Ale jazyk starých památek je jen jedno nářečí a v jiných nářečích mohl býti vývoj aspoň z části jiný.

Po zániku jerů vzniklo z *jьdǫ* atd., pokud zobecnělo za starší *ьdǫ* . . ., *jǫ* — *jdu*. To se pak, jak jsme viděli, měnilo někdy v *idǫ* atd. Když se pak střídání *jdu*: *idu* vyrovnalo někde v *idu*, podlehl *i-* novému zákonu větné fonetiky a začalo se střídati s *jidu*. Toto nové střídání se časem zase vyrovnalo dílem veskrze v *idu*, dílem v *jidu*.

Jak viděti, je tu několik různých stupňů vývojových, chronologicky rozdílných.

6. K výkladu Rozwadowského o vokalisování *j* v *jnýj*, *jskra* atd. třeba dodatí toto: Nebylo původně *jskra* . . . , nýbrž *jskra*; viz v § 9 a 70. Po zániku *jeru* bylo tedy *iskra* atd. To se však mohlo držeti jen po samohlásce, na př. *do iskry*, *za iskru* . . . , *do-idu za-idu*, s níž *i* tvořilo klesavou dvojhlásku (*doi-skry za-i-skru*, *doi-du* . . .). Po souhlásce a po pauze musilo se *iskra*, *idu* atd. změnití v *iskra*, *idu* . . . , t. j. polosamohláskové *i* se musilo státi slabičným *i*, normální samohláskou.

Nevokalisovalo se tedy vlastně *j-*, nýbrž *i-*. Tak třeba změnití výklad Rozwadowského, a toho si musíme býti vědomi, když píšeme *jskra* atd. a když vlivem grafiky mluvíme o vokalisování *j-*.

Jiné jerové střídnice než *e*.

20. Vedle nejčastější jerové střídnice *e* vyskytají se v míře mnohem menší také střídnice jiné, totiž podle Gebauera *o*, *a*, *i*, *u*. Z nich je celkem nejhojnější *o*. V rozsahu těchto střídnic jsou nářečné rozdíly; nejčastěji je má střední slovenština. Dále je třeba mítí na paměti, že se ony střídnice vyskytají všude vedle *e* v případech jiných, někdy také v týchž.

Doklady na *o*, *a*. O *i* a *u* viz dále v § 22 a 23.

o: staročes. *večeros* z *večerъ-sъ* Štít. ř., Pass., Otc., Ol. a j.; *tosknost* Měs. (vedle *tesk-*); *vo dóm* ŽWittb., *vo počátce* MamB.; *vondati* z *вѣн-* ApatFr., Lék.; instr. sing. *hlasom* ŽWittb., *světom* tamt., *protivníkom* Koř., *činom* Kruml., *ložom*, *popom* Ol.; staročes. i novočes. *sykot*, *rachot*, *chrapot*, *hřmot*, *bleskot* (vedle staročes. *-et*); doklady vesměs Gebauerovy (I, 140, 231, a III 1, 45); — míst. jméno *Třemošná* (vedle *-ešná*) Gebauer I, 231; chods. *došć*, *došť* vedle *dešć*, *dešť* tamt. (ze Šembery 17); klads. *jezovec*, *nezomřela*, *zoušech* stran, gen. *souce*, vok. *souce* Kubin Lidoml. 10°; jihočes. *jezovec*, *von* (= *вѣнъ*), *dobří* (= *дѣбр-*, jméno louky), *polodní*, *polodník* Dušek II, 31; chods. *polodne* Hruška 35; cisařovs. *zoptal* Malovaný v ČMatMor. XXIII, 47; slovens. spisov. *ovos*, *orol*, *služobník*, *túžobný*, gen. plur. *služok*, *vážok*, *najúok*, *sviečok*, *vjšivčok*, *zvieratók*, *kuriatok* — *von*, *vonka*, *voš*, *zmok*, *lož*, *doska*, *moch*, *rož*, *bielok*, *názov*, *dámok*, *statok*, *dobytok*, *zbytok*, *zadok*, *piatok*, *sviatok*,

piesok, so, sobrať, nado, podo, predo, vo, obo, odo, zo; instr. sing. *chlapom, mužom, mestom, vajcom* atp.

a: staročes. *sal* Gebauer I, 58; chods. *vichar, jahla* (= *jъgъla*) Hruška 35; jihočes. adverb. *lahky, polahky, jahla* Dušek II, 126 a Kotsmich 7, 10, 12; hornohlanic. *jahla* Vydra 32, moravskočes. *jahla* BartD. II, 244, hanác. (místy) *jahla* tamt. II, 199, starojic. *jahla* tamt. I, 84; slovens. spisov. *daska, mach, raž, dážd*, gen. plur. *zlaták, maták, šaták, stovák, lan, lahký, chrbát, kotál*.

Z těchto střídnic je *o* nejčastěji za *ъ*, řídkěji za *ь*, *a* pak za *ь* i *ъ**.

Obraz o stavu střídnic v jazyce starším a v jiných dnešních nářečích než slovenských je celkem dosti jasný. Vidíme, že je tu za *jery* zpravidla *e* a střídnice *o, a* jen ojediněle. Uvedl jsem všechny případy jiných střídnic než *e*, jež jsou mi známy. Obraz tento by se tuším v podstatě nezměnil, kdyby se ukázalo, že je případů takových o něco více.

Poněkud jinak je v nářečích slovenských a proto je třeba všimnouti si jich zvláště. Uvedl jsem asi přibližně stav ve spisovném nářečí slovenském. Případy s *o, a*, zejména pak s *o* jsou velmi hojné. Vedle toho má však spisovná slovenština často *e* (v dlouhých slabikách *ie* z *é*); na př. (*i*)*šiel*, gen. plur. *vajec, slúžek, vážek, svieček, očíek, hrušiek, kožíek, výšiviek, matiek, stoviek, okien, sukien* — *ten, teraz, tenký, vtedy, podeň, predeň, nadeň, bedliť, ker, lakeť, vezmem* . . . Někdy jsou vedle sebe dvě střídnice: *o a a*, na př. *moch* — *mach, doska* — *daska, rož* — *raž*; *e a o* (v dlouhých slabikách *ie* a *ó*), na př. *všetek* — *všetok* gen. plur. *slúžek* — *slúžok, vážek* — *vážok, svieček* — *sviečok, výšiviek* — *výšivók*; *ie a á*, na př. gen. plur. *matiek, stoviek*, — *maták, stovák*. Předložky a předpony mají zpravidla vokalisovanou podobu s *-o* a jen ve spojeních *podeň, predeň, nadeň* je *-e*. Instr. sing. má veskrze *-om*.

V ostatních nářečích středoslovenských je stav jerových střídnic z části jiný. Zejména bývá hojněji *e*, tedy i tam, kde má nářečí

* Někdy bývá střídnic za *jer* i tam, kde podle pravidla jerového *jer* zanikl nebo kde vůbec nikdy nebyl. Na př. v jihočeském *dobří* (z *dъbrъje. -ijé*) místo očekávaného *dbří*. Ale tu je střídnic za *jer* buď analogická nebo pro snazší výslovnost, jako na př. v gen. *mechu* místo *mchu* atp., a předpokládá tedy střídnic *o* za *ъ* na místech podle pravidla jerového náležitých.

spisovné *e* nebo *a*. Tak na př. v nářečí dolnooravském je v podstatě týž stav jako v nářečí spisovném. Srovn. u Vážného ve SbornMatSlovens. I, 155—156. Já sám jsem ve Vyšním Kubíně a okolí slyšel několik případů s *e*, kde má spisovná slovenština *o* nebo *a*: *domck, ve meno, len*. Vážný zaznamenává časté *se mnou*, hlavně z vesnic evangelických, jež je podle něho asi vlivem bible. V severní části dolnooravského nářečí je *e* častější, na př. *svátek, pátek* Vážný l. c. 156. Podobně v nářečí středoravském a severo-oravském; na př.: *deska, pátek, svátek, se mnou, orel, osel, dježd* nebo *dežd* Vážný l. c. 156—157. V nářečí gemerském je: *oves, oscl, orel, posel, chrbet, dišt* nebo *dišt, dzišč, dješt* Pastrnek v Slovens. Pohl'. XIII, 550 a 556. Neznáme bohužel všechna středoslovenská nářečí tak podrobně, abychom si mohli o celkovém stavu jerových střídnic utvořit docela jasný obraz. Ale přece je jen patrné, že ne ve všech středních nářečích jsou jiné střídnice než *e* tak hojně jako v nářečí spisovném.

O západní slovenštině jsme zpraveni ještě méně než o střední, ale i z toho, co víme, vysvítá, že je v ní *e* mnohem častější než v slovenštině střední. Nářečí v rovině řeky Moravy zvané nářečí bělohorské má veskrze *e*. Srovn. u Suchého 2 a passim. Z nářečí hornotrenčinského (z okolí Žiliny, Varína, Čičman, Rajce a pod.) uvádí Vážný l. c. 77 tyto příklady: *orel, oves, len, mech*. Pastrnek dokládá l. c. XVII, 48—50 ze St. Turé: *ven, ve florek, na ostatok*, a l. c. 314—315 z Lopašova: *votoš, doska, predó dvermi*.

Ve vých. slovenštině je nejčastěji *e* (někdy z něho vzniklé *i*), méně často *o* a ojedinele *a*. Takový stav je v ukázkách Czambelových ve spise Slovenská reč. Podávám příklady podle stolic.

Spiš: *domck* 236, 243, *statek* 237, *pjesek* 210, 236, *poradek* 243, *deščku* 244, *zamek* 231, *vespolek* 225, *stredck* 229, *oreš* 222, *len* 250, *lenu* 258, *hirbet* 260; *ve vodze* 213, *vešta* 209, *obejšla* 246, *odebrac* 226, *odehnaši* 223, *odešli* 222, *nade mnu* 223, *se mnu* 219; — na *stredok* 237, *vo vodze* 212 (vedle *ve* u téhož vypravovatele), *zo sebu* 236, *zo zlata* 248, *zomrec* 227.

Šariš: *dišč* 261, *zdechla* 333, *listek* 262, *kvítek* 311, *brižek* 269, *dzadek* 266, *odebrala* 289, *rozervac* 294, *zes slašinu* (= *ze-s*, předložka zdvojena) 299; — *von* 248, *vonka* 266, *spravodliva*

pravda 333, *zos* prosem 259; *vov* popovskieh šmatoch 258, *vov* radosci 286.

Abauj: *zdehŕo* 338, *zdech* tamt., *rozchodek* (= výdaj) 337, *statek* 338, *krev* 342, *odebrac* 337; — *von* 335, *zo* sebu 335, *zo* statkom 334, *zos* kmotrom 335.

Také v instr. sing. je dílem *-om*, dílem *-em*; na př. *hŕasom* Spiš 220, pod *prahom* t., *hŕadom* t., s *bohom* t. 237, z *occom* t. 210, s *hlapcom* t. 211, s jeho *sinom* t. 227, s *trupom* Šariš 258, *chlebom* t. 299; — s jej *bratrem* Šariš 265, s *vojakem* t. 268, pod *dubem* t. 277, *zo sinem* t. 270, *panem* bul t. 215, s *vozem* t. 293, s *vinem* t. 214, *zos prosem* t. 259, s *palcem* t. 259.

Střídnicí a shledávám docela ojedinele: *lažkar* Šariš 322, *lažki* (plur.) tamt. (= *лъжъ*-, srovn. *lžice*).

21. 1. Uvedené staročeské doklady nejsou zcela bezpečné. V starých rukopisích nelze často přesně lišiti *o* od *e* a někdy může jíti o píseckou chybu. Srovn. u Gebauera I, 140 a III 1, 45. Doklady *vo* *dóm*, *vo* počátce, *vondati* vzbuzují pochybnosti také proto, že je v nich střídnice za lichý jer. Mohlo by arcit jíti o analogické vokalisování, jako je na př. v novočes. *ve vodě*, *ve škodě*, ale v jazyce starším takových příkladů bylo velmi málo. Ba naopak jsou dosti časté případy typu *v sboře* místo *ve sboře*; srovn. u Gebauera I, 157—158. U *vondati* pak vadí ještě předpokládané *vъn* před následující souhláskou místo očekávaného *vъ*-. Ostatně je skoro jisto, že *vondati* vzniklo z citoslovce *onde*, jak vyložil Zubatý v NR. IV, 178.

2. Ale ani všechny ostatní příklady, většinou novočeské, nejsou zcela nepochybné, arcit po jiné stránce. O některých se velmi podobá, že jejich *o* nebo *a* nevzniklo přímo z jeru, nýbrž ze starší střídnice *e*.

Slova *rachot* atd. mohou míti *-o-* původní, neboť vedle suffixu *-ъt-* byl i suffix *-ot-*. Tak Rozwadowski v Jez. pols. . . I, 350.

Staročeské *večeros* může býti místo *-res* vlivem *letos*, jak myslí Gebauer III 1, 507*. Participium *šal* je novotvar podle

* Rozwadowski v RocznSlaw. VII, 16 pokládá *-o-* ve *večeros* za zbytek prajazykové koncovky *-os*; podle něho tedy vzniklo *večeros* z *večero-sъ* (*večero-* je pak podle něho z prajaz. *-ros*).

slyšal; tak opravil své původní mínění (I, 58), že má *a* za *jer*, sám Gebauer v III², 143. To je nepochybně správné*.

Polodne a slova příbuzná vznikla asi ne přímo z *polъdnъ*, nýbrž až z *polednъ* podle složenin typu *listo-pad*.

Jihočeské a chodské *jahla* má bezpochyby *a* změnou *e* — *a*, jak vyložil již Gebauer I, 148. Tato změna se po palatálních souhláskách, dodnes se držících, nebo po bývalých palatálních souhláskách, pozoruje dosti často. Srovn. u Hrušky 35 *včala*, *řablo*, u Duška II, 26 *žabro*, *pšano*, *čalo*, *hřablo*, a 35—36 *třaska*, *sklanice* (za *e* z bývalého *é*; pro *třaska* třeba vycházeti z krátké kvantity kořenné *třéska*). Podobně u Vydry 32—33. Tak třeba vykládati asi také jihočes. *lahky*, *polahky* a *jahla* v nářečí moravskočes. a hanác. Srovn. vedle *jahla* v témž nářečí hanáckém i název polí *Jazírke* (= jezírka) BartD. II, 199. Pak se nabízí výklad, že i slovens. *lan* a *lahký* vzniklo z *le*-**. Tak bychom pochopili, že v některých středoslovens. nářečích, v západní slovenštině a východní je *len*.

Klads. *zoųšech stran* a *soųce*, *soųce* má o nepochybně z *e* assimilací před *ų*, která se pozoruje i při *e* jiného původu, z *é*. Sem hledí *doųce*, *doųka*. Tak třeba vykládati i *jezovec*: v gen. sing. atd. z *jezeųce* vzniklo *jezoųce* a odtud proniklo o také do *jezovec*. Ani *-e-* ani *-o-* nejsou vlastně střídnice za *jer*. Původní podoba byla *jazvъсь*, *jazvъса* ... a za ni čekáme *jézvec*, *jézvecě* ... Tvar *jézvecě* má tedy *e* buď analogií podle *domček*: *domečka* anebo pro snazší výslovnost. Ale jak jsem již připomněl, i takové *e* předpokládá náležitou *jerou* střídnicí *e*. Proto tento a podobné případy uvádím mezi příklady *jerových* střídnic. A není nemožné, že se *-e-* assimilovalo v *-o-* i ve skupině *-ev-* heterosylabické, tedy i v nom. *jezovec*. Podle klads. *soųce* atd. smíme se domnívati, že také slovens. *ov* vzniklo někdy assimilací z *ev*, na př. ve slově *názov*. Přechod *ev* v *ov* (vlastně *eu* v *ou*) je v střední slovenštině také při *ev* jiného původu; tak se zde jako ve východ. Čechách

* Mezi příklady na *a* za *ъ* jsem neuvedl slova *snacha* a *častovati*, protože jsou to slova přejatá; viz u Gebauera I, 90.

** Gebauer I, 53 (§ 52) vykládá *lahký* z *le*-. To je však nepodobno pravdě, protože všechny slovanské jazyky ukazují na *lъg-*, nikoli *lъg-*. V I, 148 připojí výklad *l'a-* z *le-* (*lъ-*).

vyskytá *djouka* vedle *djeuka* Vážný l. c. 80. Dále se v *ou* změnilo snad také *eu* vzniklé z *eio*, a to v instr. sing. *dušou, našou* . . . ; viz § 4. Tu všude jde o touž změnu jako v praslovans. *novъ* za prajazykové *neu-*.

Nelze vylučovati možnost, že se assimilovalo i *ve* ve *vo*, arcif už v době, kdy bylo *v* bilabiální. Tak bych si vykládal jihočes. *von* z *ven* a také slovens. *von, ovos, voš, vo*. Tuto assimilaci by bylo lze dobře pochopiti. Bilabiální *v* se artikuluje za účasti obou rtů a této artikulaci je mnohem bližší artikulace samohlásky *o* než *e*, při níž jsou rty indiferentní.

Klads. *nezomřela* a hanác. *zoptat* mají společné to, že je za *-o-* retná souhláska. To mne přivádí k domněnce, že i zde vzniklo *-o-* z *-e-* assimilací k následující retnici, neboť *o* je artikulačně bližší souhláskám *m* a *p* než *e*. Tak mohlo vzniknouti i *-om* v slovens. *nájom, písomný, daromný*, instr. *chlapom* atd., *so* ve spojení *so mnou* . . . , *predo* v *predo mnou* . . . Se zřením k tomu bych ani v staročes. instr. *-om* neviděl nic zvláštního, kdyby se ukázalo, že nelze nebo netřeba čísti jen *-em*. I jihočes. *dobří* má snad *o* místo *e* spodobou před *b*. Ze slovenštiny sem hledí *sobrat, hudobný, hanobný, služobný, služobník, túžobný*. Za *e* nejerové je *o* ve slově *žobrák*. Že by to bylo vlivem maďars. (*zsobrák*), jak myslí Pastrnek Beitrage 211, podobá se velmi málo pravdě, protože je nasnadě výklad, že je maď. slovo přejato v podobě *žob-* ze slovenštiny.

Také před *t*, dokud se ještě vyslovovalo, měnilo se bezpochyby *e* v *o*. Tvrdé *l* bylo artikulačně blízké samohláске *u* — srovn. přechod *t* v *u, ŷ, t*. zv. obalování —, takže změna *et* v *ot* je právě taková jako *eu* v *ou*. Tak tuším vzniklo slovens. *orol, osol, posol* z *-el, -et* a *zolvica* ze *zel-* (= *zъlvica*). Podobný případ je východoslovens. *išol, -ot* z (*i*)*šet*. Analogií podle *orol* . . . vzniklo i *Karol*. Pro původní *e* dosvědčuje naši změnu slovens. *popol*. Ohlas této změny je v středoslovens. participiích na *-ol, niesol, viedol* atd. Ta zněla původně *nest* . . . (*něst*), s *l* souhláskovým. Když se časem skupina »souhláska + l« stala jazyku nepohodlná, odstraňoval si ji různým způsobem — srovn. § 54 —; jeden z nich je epenthese samohlásky, zejména *e*. Před *-t* se však ujalo *o, niesol* atd. Změna *-et* v *-ot* je výsledek labialisace samohlásky před *-t*; viz u Brocha Очеркъ § 119. Zda se tu

nejprve *e* změnilo v *ö* a pak teprve v *o*, je pro naši věc otázka vedlejší.

Podobnou assimilací, jako je *ve* — *vo*, mohlo vzniknouti i *lo* z *le* v době, kdy se vyslovovalo *ḷ*. Tak možná vzniklo *polodne* . . . z *poředne* a slovens. *bielok*, *lož*. A tak snad vzniklo i *mo-* z *me-* v slovens. *moch*, *zmok*, *dómok* . . . a v místním jméně *Třemošná*.

O slovenských případech typu *služok*, *s o* po bývalých souhláskách palatálních, je velmi podobno pravdě, že mají *o* místo *e* analogií podle případů se souhláskami nepalatálními a *s* původním *ъ*, jako *dosk* (tak zněl původně tento tvar, = *dъskъ*), ať *o* těchto případů vzniklo jakkoli.

3. Všechny tyto výklady nejsou stejně nepochybné, podobně pravdě nebo možné. Ale na př. případy *jahla*, *šouce*, *zoušech*, vzniklé beze vší pochyby z *jehla*, *šouce* . . ., ukazují, že nelze v každém *o* nebo *a* šmahem spatřovati skutečnou střídnici za jery, a nutí nás k opatrnosti. Dále je třeba míti na paměti, že výsledky oněch assimilací, o nichž jsem mluvil, byly porušovány analogií podle případů, kde původní jerová střídnice *e* zůstávala. Tak na př. vedle *zo* v *nezomřela* a pod., bývalo jindy *ze*, na př. *ze sna*, *zesnutí* . . . Vlivem těchto případů mohlo časem *zo* ustoupiti podobě *ze* i tam, kde původně bylo. Tím bychom si vysvětlili okolnost, že předpokládané assimilace jsou na velké části českého jazyka celkem ojedinělé. V slovenštině se mohla podoba *s o*, *a* zachovati větší měrou než jinde a naopak podle případů foneticky vzniklých mohlo se ujmouti *o* nebo *a* i jinde.

Tak bychom nejlépe pochopili středoslovenský stav jerových střídnic, na pohled velmi odlišný od stavu v ostatních nářečích českého jazyka, ba i v jiných než středních nářečích slovenských. A bylo by zřejmé, proč asi ve všech nářečích středoslovenských není stejný rozsah střídnic *o*-ových a *a*-ových. Nebylo by potřebi utíkati se k předpokladu, že *a* je jugoslavismus, zejména když bychom v střídnici *o* nemohli dobře spatřovati rusismus proto, že bychom je pak ve větším rozsahu čekali ve východní slovenštině než střední, nikoli opačně, jak tomu ve skutečnosti je. Ten, kdo by ve všech anebo ve mnohých případech, o nichž byla řeč, viděl přímé střídnice jerů, musil by si uvědomiti, že mezi střední slovenštinou a ostatními nářečimi českého jazyka není rozdíl

v podstatě, nýbrž jen v rozsahu, neboť pak by i chods. *vichar*, klads. *nezomřela*, jihočes. *von*, hanác. *zoptat* atd. musil pokládati za příklady s jerovými střídnicemi *o*, *a*.

22. Střídnice *i* se vyskytá podle Gebauera I, 208—209 v případech, jako: *Stibecna* Kosm. (= *stbьbьcna*), *listivě* Hrad., *đibri valles* (nom. pl.) MVerb., *čistiti* CisMnich. (= *čьstiti*), *čisti* Kunh., *řika* Rožmb., *chřibet* EvOl. a dialekt. *křibet*, *střimen* Háj., *křista* (= *krьsta*) DaIC., *máčika* Synon., laš. *Lihota*, *Líhotka*, staročes. a dialekt. *ji* (*ni*) z *jь* = akus. zájm. osob. Možná že prý sem náleží také *prociž*, *zaciž* = *-čь-žь*. Staročeské doklady by bylo lze rozhojnit; na př.: na *dřivi* potlukl PassKlem. 176^b₁; v nebesiech velmi *puohřimělo* t.

Ve všech Gebauerových příkladech mimo poslední a v dokladech z PassKlem. je *i* na místě bývalého jeru lichého, a to většinou prvního. Kdyby toto *i* bylo skutečnou střídnicí za *ь*, čekali bychom *i* také za jer sudý. Ale takový možný případ je jen *prociž*. To však lze vyložit — jak sám Gebauer I, 209 připomíná — z *prociž* (úžením *é-i* a zkrácením *i-i*); jeť *prociž* doloženo až v 17. stol. Je-li tedy *i* jen za lichý jer, svědčí tato okolnost zřetelně o tom, že *i* není střídnicí za *ь*.

Toto *i* vzniklo až po zániku jerů, tedy až v podobě *Stibecna*, *listivě*, *řika* atd. Většinu případů s *i* vyložil správně Hujer v LF. XLV, 84 sl. tak, že *li-*, *ři-* atd. vzniklo z *l-*, *ř-* a to zase z *l-*, *ř-*, tvořícího t. zv. pobočnou slabiku.

Na některé případy se však Hujerův výklad nehodí, protože v nich nelze předpokládati vznik slabičného konsonantu, a z něho teprve spojení ›konsonant + *i*‹, na př. v slovech *Stibecna*, *đbri*, *máčka*, *lučského*. Zde se vyvinulo *i* také pro snazší výslovnost, ale přímo z této podoby, nikoli snad z *đbri* atp. Srovn. u Havránka ve Sborn. Pastrnkově 107—108. Nesnadnost skupin souhláskových mohla mít různé příčiny: někde skupení tři konsonantů (*stb-*, *-čsk-*), někde skupení konsonantu nezvučného a zvučného, jinde skupení dvou ražených souhlásek (*db-*), a někde mohla nesnadnost záležeti v tom i v onom, na př. ve slově *Stibecno* ve shluku tří souhlásek a ve skupení neznělá + znělá (*-tb-*). Ostatně příčinou epenthese samohlásky *i* nemusila býti ani vždy nesnadnost souhláskové skupiny. Je známo, že v jazycích s volným spojením souhlásek vzniká mezi

nimi přechodný vokál. Čestina je podle Frinty, Novočes. výslovn. 92, asi uprostřed mezi jazyky s volným spojením konsonantů a se spojením těsným. V jazyce starším bylo spojení souhlásek bezpochyby volné, jak svědčí okolnost, že se v něm nějakou dobu vyslovovaly souhlásky znělé před znělými a obráceně. Srovn. u Havránka l. c. 106.

Vedle epenthetického *i* se vyskytá také *e*; na př. *Kladesko* (z r. 1177), *podekoni*, *Sudeko* (= *Sudko*), viz u Havránka l. c. 108.

Epenthese samohlásky je jedním z prostředků, jímž si jazyk odstraňuje nesnadné skupiny souhláskové, ať je příčina této nesnadnosti jakákoli. Jiný prostředek je přesmyknutí, odsutí konsonantu a pod., viz u Hujera l. c. Takové nesnadné skupiny jsou i v případech, kde mluvíváme o t. zv. poboční slabice. Vytvoření pobočné slabiky je právě jedním z prostředků k odstranění nesnadné skupiny jako epenthese. Proto tuším není úplně správné vyvozovati každé *i* v případech typu *řika* z *řka*, t. j. z ř- tvořícího poboční slabiku. Vznik *řka* a *řika* z *řka* jsou často dva jevy paralelní. Tomu nasvědčují případy typu *dibri*, kde nelze předpokládati *đbri* a kde tedy *dibri* vzniklo přímo z *dbri*. Ale ačit je možné, že někdy ze slabičného konsonantu spojení »konsonant + *i*« vzniklo.

Akus. *ji* (*ni*) má *i* jiného původu než epenthetického; srovn. v § 18, 19.

23. Střídnice *u* za *ъ* je podle Gebauera I, 252 sl. v předložce *ku* = *къ*. Vyskytá se *ku* v jazyce starém zpravidla před retnými souhláskami, nejčastěji před *p*-, zřídka před souhláskami jinými, a pravidlem před slabikou původně nejerovou: *ku paměti*, *ku pokrmu*, *ku potřebě* . . ., *ku boju* . . ., *ku králu*, *ku hněvu* . . . Doklady s *ku* před slabikou jerovou jsou ojedinělé: *ku psání*, *ku knězu*, *ku zlému* a pod.

Výklad, že je tu *u* střídnicí za *jer*, je nepodoben pravdě hlavně proto, že by bylo *u* střídnicí jen za *jer* lichý; srovn. také při *i* v § 22. Třeba se tedy domnívati, že *ku* vzniklo až z *k*. Jak, není snadné říci. Snad analogií podle *u* z *въ*. Bylo by se lze dovolávati okolnosti, že se *u* vyskytá rovněž za *въ* před následující slabikou nejerovou a hlavně před retnicemi; srovn. u Gebauera I, 427 sl.

Více se podobá domněnka, že je *u* v *ku* epenthetická samohláska jako *i* v *řika* atd. Touto epenthesí si jazyk odstraňoval nepohodlné skupení dvou ražených souhlásek, *k-p*, *k-b*, *k-k* atp., ve spojeních *k paměti*, *k boju*, *k králu* . . . Že taková skupení jazyku nepohodlná jsou, je nepochybné. Odstraňuje si je jindy zánikem jedné souhlásky, na př. *když* — *dyž*, *tkadlec* — *kadlec* atp., srovn. u Frinty Výslovn. 92. A že se *ku* vyslovovalo hlavně před retnicemi, zejména *b-* a *p-*, lze velmi dobře pochopiti; při artikulaci těchto souhlásek jsou účastny oba rty, a to vedlo ke vzniku epenthetického *u*, neboť ze všech samohlásek největší účast rtů vyžaduje právě *u* („rty se vypnou poněkud ku předu a sešpulí se“ Frinta l. c. 56). Odtud se mohlo *ku* šířiti i tam, kde bychom čekali vokál jiný, nebo i místo *ke* (*ku knězu* . . .) atp.

Časem podoba *ku* z jazyka částečně mizí. Dnešní jazyk spisovný užívá ji méně než jazyk starý. Neříkáme již na př. *ku potřebě*, *ku pití*, *ku pánu* atp. Jsou tu dosti značné individuální rozdíly. Pravidlem bývá *ku* v jistých ustálených případech, jako *ku podivu*. Ve většině nářečí je *ku* skoro neznámo. Častěji se vyskytá v nářečí lašském a slovenském; *ku mně*, *ku nim*, *ku tobě* BartD. I, 105 (Gebauer I, 253); *ku němu* Stavař 8, 17, 19, *ku temu*, *ku jabloni*, *ku dvorku* tamt. 72, 24; slovens. spis. *ku mne*, *ku tebe*, *ku tomu*, *ku nemu* a pod. Také epenthetické *i* bylo v jazyce starším hojnější než v dnešním (§ 22).

24. V Arch. f. slav. Phil. XXXV, 324 sl. vykládá P. Diels o slovenských střidnicích za jery, zejména pak o *a* (*á*). Je prý to střidnice za jery, které měly podle jerového zákona vymizeti, tedy liché, na př. v gen. *machu*; odtud prý se přeneslo *a* také tam, kde byly jery sudé a kde by měly býti střidnice *e*, *o*, tedy do nom. *mach*, *raž* atd. Není prý jisto, zda ony liché jery úplně vymizely a pak pro snazší výslovnost zase byly vsuty, či nezmizely-li úplně a byly nahrazeny redukováným vokálem. Rozumím-li dobře Dielsovým výkladům, tedy v době jerového zákona buď *mъcha* . . . zůstalo neb dalo *mcha*, ale pak se zase pro snadnější výslovnost změnilo v *mъcha*. V obou případech pak vzniklo *mach*a (-*u*) a podle toho i *mach* . . .

Ze všeho, co víme o vývoji jerů v historické češtině, vyplývá zcela nepochybně, že se vyvíjely podle zákona Havlíkova,

t. j. že liché jery — o něž nám nyní jde — zanikly. Ještě v jazyce starém projevuje se zákon Havlíkův s takovou pravidelností, že případy se zákonem se neshodující smíme vším právem považovati za skutečné odchylky, t. j. za výsledek působení analogie. Hojnější takové odchylky jsou ve vokalisaci předložek, totiž případy, jako *v sboží, k skončení* atp., kde podle jerového pravidla čekáme *ve, ke* atd. Srovn. u Gebauera I, 157—158*. Tyto případy vznikly podle *v bozě, v tobě . . . , bez všeho, ot zlého . . .*, kde je předložka náležitě nevokalisována. Nenáleží sem případy typu *zemřieti, vzezřieti*, kde je *-e* vzniklé vokalisací vlastně jen na jiném místě (m. *jez, vez, v. § 16—17*). Jinak jsou odchylky od jerového pravidla v nejstarším jazyce celkem ojedinělé; na př. *lehek* (podle *lehký*), *setřieti, sedřieti* (podle *setru, sedru*) atp.

Případy nesouhlasící se zákonem Havlíkovým jsou hojnější až v jazyce pozdějším a dnešním. Jsou to zase skutečné odchylky, protože jazyk starší má podobu žádanou pravidlem. Tak je-li na př. *domeček: domečka, stateček: statečka . . .* proti staršímu *domček: domečka . . .*; nebo *mechu, Chebu, deště . . .* proti staršímu *mcha (-u), Chba, dščě . . .* Je-li na př. v některých nářečích *švec: švece (-a)*; v jiných *šefc: šefce*, je náležitý poměr *švec: švecé* nejen v jazyce starším, nýbrž dosud ve většině nářečí. A sama dvojice *švec: švece* a *šefc: šefce* ukazuje, že vznikla vyrovnáním jednotného typu *švec: švece*, typu hláskoslovně náležitého. Podobně i slovenské *domček: domčeka* vedle čes. *domeček: domečka* ukazuje na *domček: domčeka*, jak je v jazyce starém.

Hledíme-li tedy ke všem případům a k celému vývoji v době historické, je nepochybné, že v době předhistorické a rané době historické byla shoda s jerovým pravidlem ještě větší, než je již v nejstarších památkách literárních, t. j. v památkách od sklonku stol. 13. Proto není nijak podobno pravdě, že liché jery někdy zůstávaly anebo že pro snazší výslovnost znova vznikaly.

Domněnku Dielsovu bylo by lze připustiti jen v tom smyslu, že se po zániku jerů v *mcha, rži* atd. vyvíjely epenthetické vokály

* Z příkladů Gebauerových je třeba vynechati *ot sboru, ot smutka, bez zpovědi* a j., kde Gebauer vycházel neprávem z *otъ . . .*, kde však bylo *ot* a kde je tedy předložka nevokalisována náležitě. Srovn. v § 16—17.

mezi souhláskami, nikoli však jako střídnice za původní nebo nově vzniklé jery. O tom byla řeč při *i* a *u* (§ 22—23). Epen-thetické *a* nelze však dobře pochopiti. Proto se nabízí výklad, že v *machu* ... jde prostě o *a* proniklé z nomin. *mach*, jak je tomu při českém *mechu* ..., nikoli obráceně, jak předpokládá Diels. Je-li na př. místy ve střední slovenštině *kotál*, gen. *kotla* i *kotála* (Vážný SbornMatSlov. I, 156), odporuje to Dielsově domněnce, podle níž čekáme *kotála*, nikoli *kotla*, ale v nom. *koťel*. Nomin. *kotál* (m. *koťel*) by bylo lze vyložiti vlivem gen. *kotála*, ale nevyložíme gen. *kotla*. Věc je však jasná, když vycházíme z poměru *kotál* : *kotla*. Ten však odporuje Dielsově domněnce.
